

STUDIJSKA PUTOVANJA

SA STUDIJSKOG BORAVKA U FRANCUSKOJ

dipl.ing.arh. Gabriijela Šaban, Restauratorski zavod
Hrvatske Zagreb

Na osnovi kulturne suradnje i razmjene stručnjaka između SFRJ i Republike Francuske, Restauratorski zavod Hrvatske iz Zagreba predvidio je boravak stručnjaka arhitekta u Francuskoj radi upoznavanja s praksom restauriranja spomenika u toj zemlji.

Boravak arhitekta iz Restauratorskog zavoda Hrvatske u Francuskoj, na osnovi razmjene stručnjaka, prihvatilo je Ministarstvo za vanjske poslove posredstvom Komisije za kulturne veze s inozemstvom Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske. Istodobno je taj studijski put bio povezan s održavanjem simpozija "Francuska restauratorska doktrina i Venecijanska povelja" u organizaciji Nacionalnog komiteta ICOMOS-a za Francusku. Simpozij je održan u Parizu od 13. do 16. listopada 1976. godine.

U Francuskoj sam boravila ukupno 13 dana, tj. od 11.X do 23.X 1976. godine, a od toga sam od 14. do 23.X 1976. godine bila gost na osnovi razmjene stručnjaka.

Kako je moj boravak prihvaćen neposredno pred održavanje simpozija, zbog kratkog vremenskog roka nisam mogla unaprijed predložiti detaljno razradjen plan, odnosno područja mojeg interesa, te sam to učinila tek nakon dolaska u Pariz.

U Accueil des Personalités Ministère des Affaires étrangères /adresa: 42. Avenue Raymond-Poincaré 75 116 Paris/ javila sam se 13.X 1976. god. i razgovarala sa gđjom Nicole Gandini. Bila je veoma susretljiva i mnogo mi je pomogla pri organiziranju mog boravka u Francuskoj. U

razgovoru sa gdjom Gandini navela sam da bih rado upoz-
nala proces radova na spomenicima, od projektiranja zah-
vata do njihova izvodjenja. Razgovoru je prisustvovala
i gdja Mira Imbert, porijeklom iz Jugoslavije, koja je
bila moja stalna pratilica i brinula se o realizaciji
programa koji je, u skladu s mojim interesom, sastavio
gosp. Olt, Accueil des Personalités étrangères, 42 avenue
R. Poincaré, Paris 16eme.

Zahvaljujući svim spomenutim osobama i ljudima koje sam
susrela kasnije u tijeku svoga boravka u Francuskoj, do-
znala sam kako se pristupa spomenicima i na njima radi
u Francuskoj, što će mi koristiti u mojoj praksi. Vrije-
me moga boravka u Francuskoj bilo je prekratko da bih
detaljno upoznala te zahvate, ali sam svakako stekla si-
gurnost i povjerenje u načela i rješenja koja se primje-
njuju u nas. Zapazila sam da nema bitne razlike između
načina rada u nas i u Francuskoj.

Sav materijal, koji sam do'ila kao sudionik simpozija i
onaj što sam ga dobila ili kupila kasnije u tijeku svo-
jih putovanja, u knjižnici je našeg zavoda.

Simpozij o francuskoj restauratorskoj doktrini i Veneci-
janskoj povelji počeo je svečanim otvorenjem 12.X 1976.
god. Od 13. do 15.X autori pojedinih tema održali su svo-
ja predavanja od kojih su neka bila popraćena dijapoziti-
vima. Neke predavanja izazvala su diskusije u kojima
su se još izrazitije odrazili stav i praksa zaštite spo-
menika kulture danas. Iz tih predavanja, a i kasnije na
osnovi praćenja radova na spomenicima, zaključila sam da
se pristup radovima na spomenicima u nas kreće istim to-
kovima i nailazi na iste dileme i poteškoće kao i u Fran-
cuskoj ili bilo gdje drugdje. Očito, Francuska je zamlja
koja već mnogo godina ulaže znatna financijska sredstva
i stručne napore u restauraciju spomenika, pa je to mož-

da razlog što nisam vidjela spomenika arhitekture u lošem i zapuštenom stanju. Razina pristupa i mogućnosti istraživanja zadivljuju.

Teme su izlagane ovim redom:

- 13.X 1976. - J.P. Babelon: Restauracija i povijest
- M. Parent: Izvještaj o problemima restauracije, sa sociološkom i kulturnom sredinom
- M.J. Taralon: Evolucija doktrina u funkciji evolucije tehnika
- M.P. Dussaule: Administrativni i finansijski aspekti problema restauracije
- 14.X 1976. - M.J. Houlet: Modaliteti restauracije starih cjelina
- M.Y. Boiret: Restauracija i iskorištavanje
- M.B. Monnet: Čitljivost restauracije
- M.Y. Sonnier: Konzervacija ruševina i postupak s ostacima dobivenim od iskopina
- M.F. Enaud: Bilanca dokumentarne kritike o restauraciji zidnih slika-rija u Francuskoj
- 15.X 1976. - M.Y.M. Froidevaux: Problemi restauracije
- M.A. Chastel: Restauracija i budućnost ostavštine

Od tih predavanja naročito su interesantne bile teme: Problemi restauracije, Čitljivost restauracije i Evolucija doktrina u funkciji evolucije tehnika; zbog toga sam ih prevela na naš jezik i dio su ovoga izvještaja.

Temom "Čitljivost restauracije" autor nas gotovo filozofskim izlaganjem približuje problemu čitljivosti restauracija do konkretnih stavova i zaključka: "... nastavimo se nadati da restauracije ne bude agresivno vidljiva ali da s pomoću sredstava prilagodjenih svakom dijelu bude vidljiva specijalistu, pa čak i publici".

Tema "Evolucija doktrina u funkciji evolucije tehnika" vrlo je interesantna i opširno prikazuje odnos teoretskih postavki i prakse u konzervaciji i restauraciji spomenika sve do danas, dotičući se svih bitnih pitanja reguliranih točkama Venecijanske povelje.

Najviše diskusije potakla je tema "Problemi restauracije". Navedena su tri konkretna primjera realiziranih radova u kojima su unaprijed donesena gledišta bila prilagodjena specifičnostima objekata. Budući da je riječ o rekonstrukcijama, dakle o vrlo osjetljivim zahvatima na spomenicima, čistoća gledišta lako se prati u odnosu na dogovorena pravila Venecijanske povelje.

Prije navodjenja primjera treba reći da se u Francuskoj mnogo pažnje posvećuje funkciji objekta /spomenika/ kad se pristupa njegovoj obnovi. Poštuje se pravilo da funkcija mora odgovarati spomeniku a ne smije ga uništiti. Općenito uzevši, u Francuskoj se u restauraciju spomenika upušta hrabro, i to je praksa bitno različita od one u susjednoj Engleskoj gdje je razvijen smisao za konzervaciju ruševina.

Tri primjera u toj temi opisuju zahvat na rekonstrukciji triju crkava u Normandiji, koje su stradale za vrijeme drugoga svjetskog rata, s različitim rješenjima. Odluke o obnovi bile su potaknute željom stanovništva za ponovnim uspostavljanjem onoga što nisu mogli izbrisati iz svoje sredine i svijesti.

Opatija Lessay, porušena bombardiranjem, bila je jedno od najljepših i najznačajnijih djela romaničke arhitekture XI st. Prišlo se rekonstrukciji njenih skladnih volumena. Postojali su nacrti iz 1902. godine i fotografije. Neki dijelovi sačuvani su izvorni, neki su detalji - kameni elementi nadjeni u ruševinama - ugrađeni, ali dekorativna cjelina pokućstva i vitraža, koji su načinjeni u suvremenu duhu, označuju historijsku epohu restauracije.

Sasvim je drukčije s crkvom u Valognesu. Prije rata, crkva je imala obilježja različitih epoha, ali su dominirala dva elementa: kor iz XIV st. i ladja crkve s kraja XV st. Budući da je kor imao izuzetnu vrijednost i značenje po svom konstruktivnom rješenju, odlučeno je da se rekonstruira. Ladja crkve nije, naprotiv, imala tih kvaliteta, a nije ni potpuno odgovarala današnjim potrebama, pa je izvedena suvremeno i ima karakteristike epohe XX st.

Treći je primjer najveća ruševina crkve Saint Lo - oštećena pri iskrcavanju Saveznika u drugome svjetskom ratu. Ladja crkve imala je urušene svodove, sjeverni toranj i centralni dio ulaznog pročelja bio je srušen. Ostaci su ladje konsolidirani, a glavno pročelje nije rekonstruirano, iz dva razloga: prvo, zbog potrebe obnavljanja dviju trećina zidova, čime bi se izgubio karakter autentičnosti, i drugo zdanje nije imalo ni veliku stilsku čistoću ni arheološku važnost. Stoga je glavno pročelje izvedeno na suvremen način, armiranim betonom u punoj plohi samo s jednim vratima.

Nakon tih primjera nekoliko je puta u diskusiji potaknuto pitanje stava pri rekonstrukciji, tj. treba li ponavljati staro ili je bolje suvremeni pristup - i novim materijalima, novim oblicima, i koliko nam pri tom Veneci-

janska povelja dopušta a koliko nas veže.

Opće je gledište da je potrebno zadržati sve što je moguće kompletirati, a ono što je definitivno nestalo nadomjestiti modernom arhitekturom i ne izvoditi kao kopiju objekta.

U nastavku diskusije bio je još naveden primjer rekonstrukcije klaustera samostana u Chalonsu, koji je bio uništen 1970. god. U prilog stava za rekonstrukciju rečeno je: "Imamo elemente arhitekture nadjene u ruševinama i znamo gdje su bili. Normalno je da ih stavimo onako kako su bili, jer ih je lakše razumjeti nego da ih ostavimo onako kako smo ih našli."

Drugi je primjer prije 200 godina razrušeni samostan u koji se svećenici ponovo nastanjuju. Postoji sva dokumentacija, i normalno je da se objekt rekonstruira /Gagnagobia/.

Laboratorij za naučna istraživanja u dvorcu na Marni, kraj Pariza /adresa: Laboratoire de Recherche des Monuments historique, 77420 Chateau de Champs-sur-Marne, tel. 957 25 56/, koji služi isključivo za naučna istraživanja odredjenih područja, posjetili smo 16.X 1976. Tu se obradjuju svi važniji problemi na zahtjeve onih koji izvode zahvate na spomenicima. Ispituju se oštećenja, uvjeti u kojima je spomenik bio dosad, i daju se prijedlozi sanacije. To se odnosi i na nepokretne i na pokretne spomenike.

Laboratorij ima 5 odjela:

1. Kemijsko-fizikalni, u kojem se ispituju strukture, uglavnom drvenih predmeta /ultrazvuk, infra-fotografije itd./;

2. Biološki, u kojemu se proučavaju gljivice, alge i oštećenja što ih one izazivaju. Laboratorij raspolaže hladionicima;
3. Laboratorij za ispitivanje kamena koji se u tu svrhu stavlja u različite klimatske uvjete /kiša, suho, različite temperature, ultravioletne zrake i sl./, s bazenima za ispitivanje soli itd.;
4. Laboratorij za proučavanje uljnih slika i rad na njima. Tu se strogo pazi na klimatske uvjete koji se kontroliraju termohigrografom i klima-uredjajem;
5. Laboratorij i radionica za vitraže. Tu se proučavaju oštećenja i obavljaju popravci na vitražima najvažnijih spomenika prošlosti.

Tih 5 odjela prati u radu izvanredan foto-laboratorij, smješten u 3-4 prostorije.

Obrađeni materijal slaže se u dosje, a podaci se unose u kartice koje se dalje upotrebljavaju kompjutorski. Kolor-dijapozitivi složeni su u za tu svrhu izradjen ormar gdje jednostavno pomicanje okvira, u koji su uloženi dijapozitivi, omogućuje njihov lak pregled i odabiranje. Dosje, tj. izvještaj nakon završenog istraživanja pojedinog problema, sastoji se od tekstualnog, sažeto izloženog problema i načina sanacije, zatim fotografija /često u koloru/ popraćenih tekstom i prekrivenih paus-papirom na kojem su ucrtana oštećenja.

Nakon povratka iz laboratorija, gdje sam dobila neke publikacije i primjerke kartica za unošenje podataka, obišla sam s gđjom Mirom Imbert četvrt Marais, jedno od najstarijih područja grada Pariza. Tu je, na trgu Vosges, u tijeku obnova svih stambenih kuća koje okružuju trg. Obnavljaju se pročelja, prizemni koridori, čisti se kamen. Nisam zamijetila neke veće radove na konsolidaciji

konstruktivnih dijelova.

Nedjelju 17.X 1976. iskoristila sam za razgledavanje muzeja i kapele Saint Chapele; uočila sam da ta izvanredna gradjevina nije dovoljno zaštićena od posjetilaca, iako ima čuvara, jer on nema dovoljan pregled nad svakim mjestom.

Po dogovoru sa svojom voditeljicom priključila sam se 18.X 1976. gospodinu Pekka Karrki iz Finske na putu u Rouen. On je boravio u Francuskoj također na osnovi razmjene stručnjaka između tih dviju zemalja. U Rouenu nas je dočekaio gosp. Francois Bourguignon, "Administrateur Civil, Conservateur Regional des Batiments de France pour la Haute" - Normandie. On nas je upoznao s gradom, važnim objektima, radom na zaštiti spomenika i zahvatima koji su u tijeku ili su dovršeni. Vidjeli smo radove na Palais de Justice. Pred palačom su željeli urediti površinu za javni promet; a kad se počeo uklanjati gornji asfaltni sloj, došlo se do značajnog otkrića: nadjeni su zidovi stare gradjevine. Misli se da je to bila sinagoga. Budući da je to otkriće najnovijeg datuma, još se radi na definiranju nalaza, i stoga još nije odlučeno kako će se ti nalazi prezentirati. Inače, u tijeku su bili radovi na uređenju pročelja istog objekta, i to pranje i restauriranje kamena koji je naoko dobar ali zapravo veoma trošan. Stoga se u samoj zgradi obavljaju kiparsko-klesarski radovi na skulpturama koje su skinute i tu deponirane.

Upravo u toj prostoriji vatrom je uništen strop. Dosad je izveden konstruktivni dio - armiranobetonska ploča o koju će se ovjesiti dekorirani podgled. O njemu se sada mnogo razmišlja. Ne postoji dokumentacija o njegovu prvobitnom izgledu, ali će se pokušati kreirati novi. Upravo su bile ovješene pokusne ploče veličine oko 2-3 m²,

ornamentalno bojene radi pomoći pri donošenju konačne odluke.

Nakon toga otišli smo u jednu romaničku crkvu iz 12. st., u blizini Rouena, koja je potpuno sačuvala svoju prvotnu arhitekturu. Opatija, koja je bila vezana uz crkvu, potpuno je razrušena za vrijeme revolucije. Ondje se upravo izvode neki radovi, a neki su već završeni. Unutrašnjost crkve, svi kameni zidovi i stupovi bili su prebojeni u 19. st. Rečeno nam je da je ta boja skinuta, i zidovi, stupovi i svodovi sada su bijeli. Dio poda izveden je od novih kamenih ploča, grubo rezanih, tako da se mjestimično poznaju linije rezanja. Čuli smo da su i vitraži 19. stoljeća zamijenjeni novima, ali se za njih ne bi moglo reći da su visokoga umjetničkog dometa, pa je pitanje zašto su vitraži 19. stoljeća mijenjani. U crkvi se nalaze klupe i ispovjedaonica s kraja 18. st., koje konzervator želi prenijeti iz crkve na drugo mjesto. Sada crkva nije u upotrebi, nema inventara, nema oltara, pa se vjerojatno ni taj ostatak inventara iz prošlog stoljeća ne može uklopiti u ovako prazan, "pročišćen prostor". Upravo se radilo na pokrovu od ploča škriljevca. Vratili smo se u Rouen gdje smo, razgledajući grad, upoznali stambenu arhitekturu 14, 15, 16. i 17. st. Cijelo je to područje zaštićeno, i konzervatori paze kako će se pojedine kuće obnavljati. Ipak su samo dva objekta klasificirana kao kulturni spomenici, a baš se ta dva objekta još nisu počela sanirati. Kod jednoga postoje problemi s vlasnikom, a obnova drugoga počet će ove godine. Svi ti stambeni objekti obnavljaju se opet za stambene svrhe, i to uglavnom akcijama korisnika, tj. vlasnika. To su zgrade s drvenom okvirnom konstrukcijom, dijagonalno povezanom, a ispunjena je zid. Prizemlja se danas uređuju za raznovrsne male prodavaonice. Sve je izvanredno lijepo i slikovito. Na jednom mjestu trebalo je sagraditi novu

zgradu u bloku starih, pa je na to mjesto preneseno pročelje zgrade koja je rušena u neposrednoj blizini. Sve ostalo u novoj zgradi, osim pročelja, izvedeno je prema suvremenim potrebama. Poštivao se samo izgled pročelja, što je ispravno s gledišta cjelovitosti ambijenta koji bi u nizu starih pročelja bio okrnjen umetanjem novog. Vidjeli smo i primjer poteza novih objekata u suvremenoj arhitekturi koji je po mome mišljenju uspio u volumenima i razigranosti ploha, iako s malo prerustičnim detaljem vanjske žbuke.

Bili smo u katedrali gdje nam je gosp. Bourguignon objasnio što je uradjeno poslije rata, kad je crkva bila oštećena bombama. Ti radovi prezentirani su crtežima i foto-dokumentacijom u jednom dijelu crkve. Upravo su bili u toku opsežni radovi na kapi zvonika. Problemi su statične prirode. Radovi su komplicirani ne mogu se izvršiti u jednoj godini.

U Rouenu se pripremaju radovi za gradnju nove crkve u sklopu s modernim prodajnim centrom. Projekti, fotografije i makete izloženi su gradjanstvu u blizini prostora, gotovo u samom centru grada, gdje će se taj suvremeni kompleks objekata izgraditi. S gosp. Pekkam Karrkijem bila sam 19.X 1976. u Chartresu. Ondje smo se sastali s gosp. Flamandom, "arch. des Batiments des France" /30. Place Jean Moulin, 28000 Chartres/. U njegovu uredu razgovarali smo općenito o radovima za zaštićenom području Chartresa i opširnije o radovima u kripti katedrale. Nakon toga razgledali smo katedralu, gdje nas je upozorio na oštećenost kamena pročelja. Neke su skulpture skinute sa sjevernog pročelja i deponirane u crkvi, a na pročelju su kopije. Razgledanjem grada dobili smo pregled uredjenih stambenih objekata pri čijoj obnovi se strogo pazi na detalje, npr. na tip drvenih kapaka,

na oblike otvora i vrata, na obradu zidova itd. God. 1964. bio je načinjen plan po kojemu određena područja i objekti ulaze u zaštićenu zonu ili su klasificirani kao spomenici. Prema tom planu izradjuje se program radova na spomenicima i kontrole radova na zaštićenom području grada. U Chartresu se posljednjih nekoliko godina veoma mnogo načinilo, a i sada se mnogo radi na obnovi. U zaštićenoj užoj jezgri grada pojavio se problem prometa. Rješenje će se naći u izgradnji podzemnih garaža.

Prema programu, koji je za mene načinio gosp. Olt, 20.X 1976. otputovala sam vlakom s gđjom Imbert u Toulouse kamo smo stigle u 14 sati. Po podne smo posjetile crkvu Saint Jacobins. Ta gotička crkva, koja je zidana od opeke - osim kamenih stupova i rebara u svodovima - bila je jako oštećena.

Radovi na obnovi gotovo su dovršeni. Skinuti su premazi boje iz 19. stoljeća i ukazala se izvorna bojena ornamentika zidova. Donji dijelovi zidova, na kojima je preslikani sloj oštećen, obnovljeni su u glatkoj vapnenoj žbuci. Zidovi su malo vlažni, ali ta vlažnost nije prevelika s obzirom na materijal - opeku. Crkva je u Napoleono-vo vrijeme služila kao vojni stacionar i bila potpuno preuredjena. Prozori su bili zazidani, a kasnije, u tijeku obnove, rekonstruirani su prema izvornom stanju. Uz crkvu postoji klaustar u kojemu se izmjenjuje kombinacija kamenih parova stupova i lukova od opeke. U kompleksu je crkve i kapelica iz 14. st. u kojoj su se sačuvale zidne slike na višim dijelovima zidova i svodu, dok je donji dio zida oštećen zbog velike vlage. Vitraži svetišta te kapelice rekonstruirani su prema detaljima prozora prikazanih na ostacima zidnih slika. Rečeno nam je da nemaju sredstava za skupo rješenje odstranjenja te vlage. Stručnjaci smatraju da te zidne slike nisu

u stalnim povoljnim klimatskim uvjetima, već da se oni mijenjaju, naročito ljeti kad su vrata neprekidno otvorena te ulazi topli zrak i izaziva kondenzaciju na hladnim i vlažnim zidovima. Smatraju da se tu ne može mnogo učiniti. I u prostoru uz klaustar, koji je služio za molitvu, obavljani su restauratorski radovi. Otkrivene su izvorne slike na zidnim plohamama. Uništeni donji dijelovi dopunjeni su vapnenom žbukom obradjenom "pod žlicom", ali se već pokazuju oštećenja /gljivice/, vjerojatno zbog vlage u zidovima. Svi ti restauratorski radovi trajali su oko 10 godina.

Isti dan posjetili smo baziliku Saint-Sernin iz 11-12. st. koja impresicnira svojom veličinom /5 brodova i transept 3 broda/. U tijeku su radovi na skidanju žbuke i sloja slikarija iz 19. st. Nadjene su žbuke na zidovima i svodovima iz 14.st.

Musée des Augustins posjetili smo 21.X 1976. I u tome kompleksu objekata u tijeku su opsežni radovi. Uredjuje se sadašnja zgrada muzeja, klaustar i crkva. Cijeli kompleks, osim crkve, služit će kao muzej, prostor crkve za koncertne priredbe, a bočne kapelice u ladji crkve za izložbe slika. U crkvi je već sve izvedeno na samoj arhitekturi /opeka i kamen/.

U prostorijama koje se uredjuju za muzej upravo je u tijeku izvedba kanala za centralno grijanje koje, uz zagrijavanje prostorija, ima svrhu i isušenje vlage u zidovima pomoću instalacija koje kroz njih prolaze.

U te prostorije bit će smještene kamene skulpture za koje se žele postići klimatski uvjeti s temperaturom od 11°C i 50% vlage. Zidovi će se žbukati vapnenom žbukom. Na zidu su načinjeni uzorci žbuke, grube i gladje strukture. Otvori prema klaustru zatvorit će se staklom. Iz

klaustra se može ući u dio zgrade koji sada služi kao muzej. Ulazni dio sa stubištem rekonstruirao je već prije Viollet-le-Duc. Muzej ima najopsežniji opus romaničke kamene skulpture. U sklopu je muzeja i laboratorij za zaštitne radove na kamenu, a uljne se slike, prema potrebi, šalju na restauraciju u Louvre. Budući da je sadašnji ulaz u muzej premalen, izveden je novi ulaz kao aneks uz sadašnju zgradu, i to u stilu ostalog dijela zgrade, a ugradjen je i velik kameni portal koji je nadjen nedaleko od objekta. S vanjske strane zida kapelice, zapadno od prostora klaustra, istražuje se stara kapelica iz 14. st. i kasnije dodane kapelice iz 17. st. Još se ne zna hoće li se rekonstruirati i te kapelice. Svim tim radovima rukovodi konzervator muzeja gosp. Milaut, koji je izradio program. Daljnji tok pripremnih radova na spomeniku je ovakav: Potrebno je da izradjeni program prihvati grad koji mora sa 50% participirati u troškovima, a tada se program šalje na odobrenje. Nakon odobrenja arhitekti izradjuju projekte po dogovoru s konzervatorom. Izvodjenje radova nadzirat će nadzorni organ - arhitekt - a nad svime ima nadzor jedan od 40 arhitekata-konzervatora specijaliziranih za spomenike kulture.

Istog dana po podne išli smo u Cordes, srednjovjekovni gradić, udaljen oko 100 km sjeveroistočno od Toulousea. Njegova izgradnja počela je u 13. st. Cijeli gradić izvanredan je sačuvani primjer gotičke arhitekture. Još danas ima sačuvanih detalja iz 16. st. /ostavi vitraža, stolarije i sl./. Gradić se uredjuje - revitalizira. Stanovnika ima malo, ali se razvija turizam. Otvaraju se butici, stambene kuće naseljuju umjetnici, održavaju se muzejske priredbe. Važniji objekti restauriraju se s mnogo pažnje i veoma uspješno. Rekonstruira se ono što je nužno, i to prema još sačuvanim izvorima /stolarija prozora i vrata, vitraži, okovi/.

Posjetili smo, 22.X 1976, i novu stambenu četvrt u Toulouseu. Izgradnja je počela prije 2 godine. Mnogo je napravljeno. Kuće i stanovi veoma su luksuzni, i tu ne dobivaju stanove oni stanovnici čije su kuće srušena na tom području prije nove izgradnje. Upotrijebljeni materijal je beton, velikim dijelom obložen opekom koja je glavni lokalni materijal.

Zatim smo išli u gradić Auch oko 80 km zapadno od Toulousea. Tu smo vidjeli radove na obnovi crkve koji se u glavnom sastoje u pranju i čišćenju kamenog pročelja.

Prema programu, trebalo je da još posjetimo Lavardens, gdje je dvorac iz 17. st., ali to više nismo dospjeli.

Za organizaciju naših posjeta Toulouseu i Cordesu brinuli su se gdja. Tomasin, konzervator i pravnik, i šef konzervatorske službe gosp. Morau koji je, na žalost, bio na službenom putu pa ga nisam upoznala. Istog dana navečer vratila sam se u Pariz, a sutradan ujutro, 23.X 1976, otputovala avionom u Zagreb.